

**Ulu Tanrı Adıyla**

**HEYDER BABA'YA SELAM HANSI LEHÇEDE  
YAZILMIŞTIR?\***

**Hüseyin SELİMİ**

**Aktaran Arş.Gör.Selahaddin BEKKİ\*\***

"Heyder Baba'ya Selam"ın yazılı sûretinin dili bütünlükle ne edibî Azerbaycan Türkçesi'nde ne de Tebriz Lehçesi'ndedir. "Heyber Baba'ya Selâm"ın yazıda aksolunun dili ses kuruluşları bakımından bu lehçelerin ikisinden de paylıdır. Amma Heyder Baba'ya Selam'ın yazılı sûretinde Kend lehçesi, Tebriz lehçesi ve Edebî lehçemizin intibak ve iftirakının eşiğinde başka bir özellik de vardır. Bu özellik Heyder Baba'ya Selam'ın yazılışında işledilmiş, az kala günümüze kadar sürülüp gelen yazı ananelerine aiddir. Tebriz lehçesinden gelen sayılı (ma'dud) etki (tesir)leri çıhanda, habile eski yazı ananelerine aid olan ayrılıklar (farklar) günümüze yazı şivelerine çevrilirse, Heyder Baba'ya Selam'ın yazılı şekli de bu büyük eserin takriben bütünlükle Edebî lehçemizde olduğunu gösterecektir. Heyder Baba'ya Selam'ın rahmetlik üstadı Şehriyar'ın öz sesi ile zaptolmuş sûreti de bu düşünceyi teyid etmektedir.

Bu düşünce üzere Heyder Baba'ya Selam'ın ses kuruluşu bakımından ne durumda olduğunu öğrenmek için enazı üç noktan gözden geçirmeliyiz Bu noktalar şunlardır.

- 1- Edebî Azerbaycan Türkçesi'nin kuruluşunun kabarıklık özellikler
- 2- Tebriz lehçesinin Edebî lehçeden olan kabarıklık ayrılıkları
- 3 Takriben, günümüze kadar uzanan yazı ananelerinin kabarıklık özellikleri

1. Azerbaycan Türkçesi'nin Edebî lehçesinde ön-arka dudaklanan-dudaklanmayan destelere bulunabilen dokkuz sâit sayılı ve hisaplı istisnaları çıhanda

---

\* Bu yazı İran/Tahran'da Dr.Cevat Heyet tarafından çıkarılan Varlık Dergisi Yıl:14, S.85-2, Temmuz-Ağustos-Eylül 1992, s.94-101'deki makalenin Latin harflerine aktarımıdır.

\*\* Atatürk Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü Halk Bilimi Doktora Öğrencisi

doğma Türkçe basit sözlerde, doğmalaşmış alınma sözlerde ve ekler (pesendler)de sâitler uygunluğu adlanan bir kaide üzerine işlenir. Bu kaide üzere:

a: Bir sözün sâitleri bütünlükle ya ön sâitlerden (meselen, ergin, elçi, güi, göz...). veya arha sâitlerde (meselen, azğışın, alçı, qul, göz...) olmalıdır.

b: İki şekilli ekler ön-arha-lık bakımından yapıştıkları köklerle sâitler uygunluğu kurarlar, Meselen: dişler (diş+ler), başlar (baş+lar), gelmek (gel+mek), kalmak (kal+mak), gözler (göz+ler), qözler (qöz+ler).

c: Dörd şekilli ekler ön-arha-lık bakımından ilave dodaklanmak-dodaklanmamak bakımından da kavuştukları köklerin sâitleri ile uygunlaşırlar. Meselen: elim (el+im), ayağım (ayak+ım), özüm (öz+üm), yurdum (yurt+um)...

d: /i,ö,o/sâitleri sayılı, altlı istisnaları çıhanda, yalnız ilk hecede olabilirler. Buna göre nice heceli bir sözün ilk hecesinde/i,ö,o/ sâiti olanda sonraki hecelerde bu sâitlerin avzına alıp da ön-arha-lık bakımından bunlara uygun sâitler işlenir. Meselen: elimde (el+im+de), özümde (öz+üm+de), yolunda (yol+um+da)...

e: Son sâiti dodaklanan köke koşulan ekin sâiti umumen dodaklanan sâit olur. Meselen: kendin yolu, sözün düzü...

f: Son sâiti dodaklanmayan köke koşulan ekin sâiti umumen dodaklanmayan sâit olur. Meselen: evin, elin, dilin...

g: Sözü bitiren sâit ön-arha-lık bakımında da özünden kabak gelen sâitle uygun olacaktır. Meselen: sürü, guzu, gapı...

## 2. Çoh bahımlardan Edebî lehçemizden muntabık olan Tebriz lehçesinde:

a: Sözü bitiren sâiti ön-arha-lık ve dodaklanmak-dodaklanmamak bakımından özünden kabak gelen sâitle uygun olmayır. İşte bu sâit hemişe /i/ sâiti olur. Meselen: Edebî lehçede sürü, quzu, qapı... Telaffuz edilen sözler Tebriz lehçesinde süri, kuzı, kapı... telaffuz olur.

b: Bazı ekler arha sâitle daşlamakla (tespit olmakla) ön sâitli köklerle de değışilmez halde işlenir. Meselen: Edebî lehçede getmek, gedek, gedecek, getdik, temizlik, gördüğüm, sevincek... Telaffuz olan sözler Tebriz lehçesinde getmah, gedah, gedacah, gütdüh, temizlih, gördüğüm, söünceh... Telaffuz olur.

c: /y/ Yarım sâitinde kabak gelen /a/sâiti, /e/ sâitine çevrilir. Meselen: Edebî lehçede ayran, kaymak, kaycı... Telaffuz olan sözler Tebriz lehçesinde eyran, keymak, keycı... Telaffuz olur.

d: Bazen/y/ yarım sâitinden ve daha artık, tınılı seslerden kabak gelen /a/ sâiti /e/ sâitine çevrilir. Meselen: Edebî lehçede ayak, darak, araba... Telaffuz olan sözler, Tebriz lehçesinde, cyah, derah, eraba... telaffuz olur.

c: İkinci şahs müfred ve cem'i yiyelik eklerinin sâiti dodahlanır. Meselen Edebî lehçede senin, sizin, dilin, diliniz telaffuz olan sözler, Tebriz lehçesinde, senün, sizün, dilün, dilüz... telaffuz olur.

3. Yazı ananelerimize gelende, dilimizi İslamî elif-ba ile yazmak da min yıllık tecrübemizin sonucu (neticesi) günümüzde bu elif-baya her sözü deyildiği kimi yazmak yiterliğini (kifayetini) vermiştir. (1), Amma bundan kabak, (sonra) altmış ıla yahın süren Pehrevî boğuntusunda, dilimizin medreselerde tâlimi yasak olmağına göre ana dilinde sevdalanmaktan mahrum sahlınmış Türk dili İranlıların şairleri ve yazarları yazılarında eski yazı ananelerimizden ancak bacardıkları kadar faydalanabildiler. "Heyder Baba'ya Selâm" da az-çok eski yazı ananelerimizden etkili (te'sir almış) olduğuna göre bu ananelerin kabarık özelliklerini izlemediğimiz "Heyder Baba'ya Selâm"ın yazılışında tapınan Edebî lehçe ve Tebriz lehçesinden başka özelliklerin ne olduğunu anlamakda bize yardım edebilir.

Asırlar boyu dilimizi İslami elif-ba ile yazmak çabasında (telaşında) Türkçe'nin dokkuz sâitini Arapça'nın üç harufu (yani vav, ye, elif) ile gösterebilmekten ötrü bu kimi tedbirler işlendi. Burada yalnız bahsimizi aydınladan bir tedbire işare olur:

a: Türkçe'de olan sâit-samit uygunluğu gözlenilmekten ötrü vav, elif, ye, harfleri Arapça'dan alınmış Elif-ba'nın ön samitleri ile işlenende ön ve arha samitleri ile işlenende arha sâit kimi değerlendirildi. Böylelikle, Meselen: sud sözünde /sın/ samitinin ön samit olmasına göre /vav/ harfine ön sâit değeri verilip su sözünde ise /sad/ samitinin arha samit olmağına göre /vav/ harfine arha sâit değeri verildi(2).

b: Türkçede olan saitler uygunluğu kaydesine göre ilk heceden sonraki hecelerin saitlerinin yorumu (tefsiri) ohucunun iç dil bilgisinin uhdesine bırakıldı. Meselen: Ördek(3) sözünde yazıda münakis olmayan son saiti/o/ bu sözü /vurdun/ ohumak ha bile könlüne(4) sözünde yazıda/ münakis olmayan son saiti /o/ ve bu sözü/könlüne/ ohumak, ohucunun burcu tanındı.

c: Saitler uygunluğu kaidesinin ohucu tarafından gözle gözlenilip eklerin de o kaide üzere düzgün ohunuşu arhainliği ile ekler bütünlükle ön dodoklanmayan saitlerle (yani) /ye/vav/elif/ ile) yazıldı. Bilelige olurdu(5) saklama(6) sözünü (7) olsa(8) yoksa(9) varsa(10) oturma (11) kurmasın (12), gönül (13), murguna (14) hâlde (15), çütçi (16), tarlada (17), otakda (18), humarda (19) hamamda (20).. kimi yazılışları ohucu tarafından olardı. Sahlama sözünü, olsâ yohsâ, varsâ oturma, körmüsan, könlü, murgunâ, haldâ, cütçü, tarladâ otakdân, hâmâmâ... kimi ohumak gözlenilirdi.

d: Bu nevilere ilave eski yazı ananelerine göre çoh vakit son hecenin sâiti, nedense, dodaklanan sait olurdu. Meselen: Bu sözlerde görünen kimi: gelir (21), virsün (22), çekmesün (23), idüp (24), alup (25), kanlı (26), neylesün (27), düşmesün (28), gelüp (29) bilürem (30), gösterüsen (31), çıhup (32), diyürem (33), sevindürsün (34), muhabbetinün (35), ayılmayıp (36), dur (37), yanub (38), pişmişün (39), yağdur (40), ağdur (41), diyüpler (42)... halbuki sâitler uygunluğu, kaydasına göre bu sâit dodoklanmayan sâit olmalı idi. Ya'ni verdiğimiz misaller bele ohunmalıdır: gelir, versin, çekmesin edip, alıp, kanlı, neylesin, düşmesin, gelip, bilirem, gösterirsen, çıhıp, diyerem, sevindirsin, muhabbetinin, ayılmayıp, dir, yanıp, pişmişün, yağdır, ağdır, deyimler...

Kısaca açtığımız bu üç mülâhaza (yani Edebi lehçemizin, Tebriz lehçesinin ve eski yazı ananelerimizin kabarık özellikleri) yadımızda iken, "Heyder Baba'ya Selam"ın yazılı suretine baharsak bu makalenin yazılışında öne sürülmüş düşüncelere çatacağık. "Heyder Baba'ya Selam"ın ilk basılışından (İsfend 1332) alınmış 22.boğumun (bendin), yazılışı aynen böyledir.

Bostan pozup getirdin âşâğı

Doldürürdik övde tahta tabağı  
Tendirlerde pişirirdik kabağı  
Özün yiyüp tohumların çıtardık  
Çoh yimekten lâp az kala çatardık.

Yazılışında tekil (vahid), münsecim (düzgün) bir şive avzına muhtelif şivelerden faydalanmış bu boğum, yazılıp-ohunması yarım asırdan artık İran'da yasaklanmış dilimizin yazılışına, yazıldığı asırda, közğü, (ayna) tutmaktadır. Arapça ve Fransızca sâvadlı Farsça'da ise büyük parlak asırlar yaradan nâ-biğa şair, anadilinde ta'lim alabilmediğine göre "Heyder Baba'ya Selam" adlı ana eserini ancak adşınık hususi mütalalarından kazanmış yazılmış malumatı ile yazabilmiştir(23).

Bu boğumda kend telaffuzunda, Tebriz lehçesinde, eski yazı ananelerimizin de izlerini aydınca görürük. Meselen "Kend lehçesinin aydın izini övde (yani evde) sözünde, Tebriz lehçesinin eserini bu lehçeye özel (mahsus) olan arha sâitle daşlaşmış bir iki ön sâitli bir kök ile pişirirdik (yani pişirirdik arap alfabesiyle bu kelimedede bütün ünlüler gösterilmiştir akt. notu) sözünde, kend telaffuzu ile edebî telaffuzumuzun intibakını getirirdik (bu kelimedeki ünlüler hareke ile gösterilmiş yani getirirdik bu kelimedede de bütün ünlüler gösterilmiş akt. notu) aşığı, tahta, tabağı, yimekten (vani yemekden) sözlerinde, eski yazı ananelerimizin eserlerini yiyüp (yani yiyip) sözünde dodaklanan sâitin yersiz işlenmesinde, ha bele /a/i/ö/o/e/shaitlerinin irabla gösterilmelerinde görürük.

Kend telaffuzunda olan övde ve Tebriz telaffuzunda olan /pişirirdih/ sözleri Edebî lehçemizde deyilen suretlere salınarsa bu boğum bütünlükle edebi lehçemizde olacaktır, yalnız eski yazılış tekmillenmiş elif-bamıza çevrilmelidir:

Bostan bozup getirirdin aşığı  
Doldururduk evde tahta-tabağı  
Tendirlerde pişirirdik kabağı  
Özün yiyip tohumların çırtlardık  
Çoh yemekden lap az kala çatlardık

Birinci "Heyder Baba'ya Selam" öterki bir bahış gösterir ki bu 76 boğumluk ana eserin dörd boğumunda (yanı 16, 25, 61, 62. boğumlarda) Tebriz lehçesinde olan kara, karaldı, kaynıyır, tussusu, (edebi lehçemizde kara, karaldı, kaynayıp, tustusu) ve bir boğumunda (22.boğumda) kaçdık (edebi lehçede kaçdık) yazıldıkları telaffuzda kafiye uygunluğuna göre sahlmalı olurlarsa, kalan 71 boğumun hamisinde edebi lehçemizden umumen eski yazı anelerimize göre farklı görünen mevridler cüzi değışikliklerle edebi lehçemize çevrilebilir.

Geçerek bu da, deyilmelidir ki, "Heyder Baba'ya Selam"ın ilk basılışı dilçilik bakımından taysız bir âbide gibi körünüp sahlmalı halda, bu yüksek ana eserin kavrayış (anlayış) çevresini (daresini) daha da genişlendirmek için onun Edebî lehçemizce de yazılışı dikkatle hazırlanıp basılmalıdır. Bu iş aynen ikinci "Heyder Baba'ya Selam" üzerinde de görülmelidir.

Bu mülahazalar ünvan edilmiş mahdud bahsi neticelendirmeğe bir işare haddinde yeterse de, "Heyder Baba'ya Selam" adlı dalgalı okyanus ürekli dalgıçlarımıza (gavvaslarımıza) onun tükenmez inci harmanlarından yükler tutmağa aralıksız (müdam) seslenmektedir.

İşareler:

1: Bu iş üstad doktor Hamid Nutkı Hazretleri'nin himmet ve çabaları ile üstadın 1365. yılın dü (2) ayında çıhmış "Yazı Kayideleri" adlı eserinde neticelendirilmiştir.

2: Yazı kaidelerimizden yana (raci) üstad doktor Hamid Nutkı hazretlerinin Varlık dergisinin bu sayılarındaki makaleleri oldukça değerli ve öğreticidir.

Âbân 1459 Mihr ve u âbân 1361 Mürdad ve Şehr-iver 1362. Ferverdin-ü Ördübihist 1364.

3: "Tiga urdun çeşm-i uryanun-gerekmez mi sana" Füzûlî

4: "...Hak Teâla anun gönlüne ilham edcrdi", Kitâb-ı Dedem Korkud Alâ Lisan-ı Taife-i Oğuzan"

"Gönlüne" yazılışının ilk heccesindeki /vav/ sâitinin inccliği ondan kabak gelen ince /kef/ sâmiti ile gösterilir.

- 5: "...Nedirse olurdu..." "Kitâb-ı Dedem Korkud.."  
6: "Saklama nakd-i gam ışkını ey can zahir it" Fuzulî  
7: "Dür tek dışın sözünü her dem işitmek ister" Fuzulî  
8: "Men bağde ger benimle habîb olsa aşna" Hatâî  
9: "Yoksa derya üzere her bir katrenin devranı var" Sâib  
10: "Çok değil hayret yeri ger varsa şirin sözleri" Sâib  
11: "Ağyar ile oturma didüm bokdur didi" Râci  
12,13,14: "Kurmasın dam gönül murgundan gösterüsen" Râci  
15: "Özün bu halde cananımı yetür Tanrı" Saraf  
16-17: "Cütçi sürer tarlada çüt şur ile " Sâbir  
18: "Yarım seher güneşi kimi çıhdı otakdan" Mu'ciz  
19: "Ayılmıyupdı gine imdide humardadır" Kamerî  
20: "Hamamda ohumak gurbette ögünmek" Müctehidî (emsal ü hüküm)  
21: "Sürüden yekrık güler ol kamet-i mevzun bana" Fuzulî  
22-23: "Suya virsün bağban gülzarı zahmet çekmesün" Fuzulî  
24: "Perdesinden keşf idüp ay verdi ahmer yüzünü" Hatâî  
25-26: "Müjganı olup kanlu yaşından yakut" Sâib  
27: "Sâki benimle şişe-i peymâne neylesün" Sâib  
28: "Gözle atların üstüne hiç yerden ışık düşmesün" Köroğlu (Himmat

Alizade)

- 29: "Degirmencinin ivine gülep bir tarafda oturdu... Köroğlu...  
30-31: "Zülf içinde bilürem hâlimden gösterüsen" Râci  
32: "Çihup tertipden orak olup mecmua cismim" Saraf  
33-34: "Diyürem Hak seni sevindürsün" Sâbir  
35-36-37: "Mey-i Muhabbetünün curasın içek âşik  
Ayılmayıbdı gene imdide humardadır" Kamerî  
38: "Peygamberin çerağı kızdı yanup" Müctehidî...  
39-40-41: "Pişmişün dadı yağdur, aşpazın üzi ağdur" Müctehidî  
42: "Pise pis diyüpler yahşıya yahşı" Müctehidî

